

«Ο Σταυρός του Δράκου»

Βιβλιοπαρουσίαση (15/1/2008)

Το εξώφυλλο όπως βλέπετε, είναι στην ουσία η αρμενική σημαία για όσους δεν γνωρίζουν, το κόκκινο, το γαλάζιο και το πορτοκαλί. Η ιδέα είναι ότι χωρίς να φαίνεται - η αρμενική σημαία, αλλιώς θα ήταν κάτι το εθνικιστικό, άρα κανένας δεν θα κοίταζε τι είναι γραμμένο μέσα - υπάρχει μια αναφορά, έτσι ώστε οι φίλοι μας, μερικές φορές και τα θύματα, να μπορούν να θυμούνται ότι ακόμα και από το εξώφυλλο αυτό το βιβλίο τους αφορά. Και απ' την άλλη πλευρά να ενοχλεί αυτούς που δεν το ξέρουν. Γι' αυτό, λοιπόν, το βιβλίο είναι γραμμένο στα γαλλικά. Αν ξέρετε λίγο από αρμενική γλώσσα θα ξέρατε ότι είναι ακόμα πιο δύσκολη, άρα είναι ήδη μια ευκολία που είναι σε μια γαλλική γλώσσα. Η αρμενική γλώσσα είναι ινδοευρωπαϊκή, είναι όμως πολύπλοκη και στη δομή της. Ο αρμενικός λαός είναι ένας μικρός λαός σε μέγεθος και είναι μεγάλος σε βάθος, σε χρόνο. Δηλαδή στην ουσία, μοιάζει με τον δικό μας. Οι λαοί που ζουν μέσα στον χρόνο συνήθως είναι ενοχλητικοί για τους λαούς που ζουν μέσα στον χώρο. Οι λαοί που ζουν μες τον χώρο, θέλουν ζωτικό χώρο. Κατά συνέπεια, εξαφανίζουν τον χρόνο, για να μην τους ενοχλεί το παρελθόν. Ο αρμενικός λαός έχει την συνείδηση, έχει και την παράδοση που εκφράζεται ακόμα και από το αλφάβητο, που το ονομάζουμε πιο ποιητικά «τα σιδερένια γράμματα», εδώ και 1600 χρόνια. Όλα αυτά σας τα λέω γιατί οι Αρμένιοι δεν είναι μόνο τα θύματα της γενοκτονίας. Είναι ένας λαός που υπάρχει, που έχει υποστεί ένα έγκλημα κατά της ανθρωπότητας αλλά που υπάρχει ακόμα παρόλα αυτά. Κάθε λαός είναι σημαντικός, αλλά ένας λαός που παραλίγο να εξαφανιστεί αν δεν είχε δώσει μια μάχη, αν δεν είχε αντισταθεί, για μένα είναι ακόμα πιο σημαντικός. Γιατί δείχνει μέσω της αντίστασής του ότι η ανθρωπότητα δεν μπορεί να χαθεί μέσα στη λήθη και την αδιαφορία. Παρόλο που πολλοί θα το ήθελαν σ' αυτές τις κοινωνίες. Ο αρμενικός λαός είναι ένα παράδειγμα. Επειδή ασχολούμαι πολύ με τα ανθρώπινα δικαιώματα και σ' αυτόν τον τομέα ο ρόλος της διεκδίκησης είναι πολύ σημαντικός. Δεν είναι εκδίκηση. Είναι διεκδίκηση. Είναι άλλη λέξη, άλλη έννοια και μάλιστα άλλη στρατηγική. Γιατί ο αρμενικός λαός είναι σημαντικός για την ανθρωπότητα; Γιατί είναι η πρώτη φορά που υπάρχει μια γενοκτονία σε τέτοιο βαθμό - 1.5 εκατομμύριο θύματα, όχι νεκροί, θύματα - που δεν αναγνωρίζονται. Δεν ξέρω αν αντιλαμβάνεστε τι σημαίνει αυτό το πράγμα. Δηλαδή όχι μόνο είναι θύματα και δολοφονήθηκαν, αλλά δεν τους δίνουμε καν το δικαίωμα να έχουν πεθάνει. Πολύ συχνά στις κοινωνίες μας, δεν μας δίνουν το δικαίωμα να ζήσουμε. Ενώ εδώ, όχι μόνο έγιναν οι σφαγές, οι Νεότουρκοι και ο Κεμάλ έσφαξαν, βίασαν, δολοφόνησαν αυτόν τον λαό, αλλά επιπλέον τον σκοτώνουν για δεύτερη φορά, τουλάχιστον προσπαθούν, μέσω της γενοκτονίας της μνήμης, για να μας αποδείξουν ότι δεν πέθαναν καν. Αυτό είναι πραγματικά ένα έγκλημα. Και αυτό είναι ένα έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, διότι όχι μόνο σε δολοφονούν αλλά αμφισβητούν όχι μόνο την ύπαρξή σου αλλά και τη λήθη σου. Άρα, το Αρμενικό, το λεγόμενο, προτιμώ να λέω η Γενοκτονία των Αρμενίων και όχι η αρμενική γενοκτονία - γιατί αυτό είναι τακτική της Τουρκίας για να μπερδέψει το θύμα με τον ένοχο - η γενοκτονία των Αρμενίων, λοιπόν, είναι η πρώτη του 20^{ου} αιώνα. Στην ουσία αρχίζει το 1894 και τελειώνει το 1923 με την περίφημη Συνθήκη της Λοζάνης, την οποία όλοι γνωρίζετε, γιατί σίγουρα την έχετε διαβάσει εφόσον ακόμα ζείτε με τη συνθήκη της Λοζάνης. Το 1878 στη Συνθήκη του Βερολίνου, όπου υπάρχει και ο περίφημος Αλέξανδρος Καραθεοδωρής, υπάρχει ήδη ένας Άγγλος που εκείνη την εποχή λέει ότι υπάρχει ένα πρόβλημα στην Αρμενία. Και ο Bismarck λέει: « Δεν θα λύσουμε αυτό το πρόβλημα. Έχουμε ήδη το Ανατολικό». Ξεχνιέται, λοιπόν, το πρόβλημα και αρχίζουν οι μεγάλες

σφαγές το 1894. Έχουμε την τάση να τα απλοποιούμε όλα αυτά και να λέμε το 1915 στις 24 Απριλίου. Θα πρέπει να καταλάβετε ότι δεν είναι στις 24 Απριλίου που πέθαναν 1.5 εκατομμύριο Αρμένιοι, ούτε που δολοφονήθηκαν. Δεν είναι το ανάλογο, λοιπόν, με μια σφαγή. Είναι μια γενοκτονία, την οποία μπορούμε να αναλύσουμε με τις περίφημες 8 φάσεις του Stanton: Δηλαδή, είναι ο εντοπισμός του θύματος, η καταδίκη του θύματος, η αποκτήνωση του θύματος, η ελευθερία να το εξολοθρεύσουμε, διότι δεν είναι ανθρώπινο στοιχείο, και στην τελική φάση, η δυνατότητα να ξεχάσουμε το έγκλημα. Τώρα, για την γενοκτονία των Αρμενίων βρισκόμαστε σ' αυτήν την φάση εδώ και χρόνια: στην ιδέα ότι δεν υπάρχουν οι Αρμένιοι. Η γενοκτονία προκαλεί κλάσεις. Ποιες είναι αυτές οι κλάσεις; Είναι τα θύματα, οι επιζώντες και οι δίκαιοι. Τα θύματα δεν είχαν πολλές επιλογές, γεννήθηκαν θύματα. Οι επιζώντες κατάφεραν μέσα από διάφορες συνθήκες να επιζήσουν μέσα από αυτήν την γενοκτονία. Οι δίκαιοι είναι αυτοί που ασχολούνται με τις γενοκτονίες. Ξέρουμε λίγα πράγματα για την Αρμενία στην Ελλάδα. Ούτε καν το μέγεθός της. Πρέπει να ξέρετε ότι σε κάποια φάση, η Αρμενία ήταν το κράτος των τριών θαλασσών. Αν κοιτάξετε έναν χάρτη, για να μπορέσει η Αρμενία να πιάσει τρεις θάλασσες, πρέπει να είναι μεγάλη. Η τωρινή Αρμενία είναι ένα πολύ μικρό κομμάτι σε σχέση με την ιστορική Αρμενία. Έχει χάσει το μεγαλύτερο μέρος της, τη Δυτική Αρμενία, που βρίσκεται στην Τουρκία και μάλιστα το Αραράτ, το περίφημο βουνό, το σύμβολο της Αρμενίας, βρίσκεται τώρα σε τουρκικό έδαφος. Αν θέλετε να καταλάβετε, το ανάλογο είναι να σας μιλούσα ας πούμε για την Κύπρο, και από όλη την Κύπρο να έχει μείνει η Λεμεσός και όλα τα άλλα ήταν κατεχόμενα, και εμείς συνεχίζουμε να λέμε «η Κύπρος» για την Λεμεσό. Άρα, υπάρχουν περιοχές όπως είναι το Αρτσάχ, που είναι η αρμενική ονομασία, Καραμπάχ για τους Τούρκους και Ναγκορνό Καραμπάχ για τους Σοβιετικούς. Τώρα έχει απελευθερωθεί το μεγαλύτερο μέρος. Και βρισκόμαστε σε μια διαδικασία αναγνώρισης αυτού του κράτους ως ανεξάρτητη οντότητα σε σχέση με την Αρμενία. Αν προσέξετε, η σημαία του Ναγκορνό Καραμπάχ, του Καραμπάχ ή του Αρτσάχ - εγώ προτιμώ όπως οι φίλοι μου οι Αρμένιοι να λέω Αρτσάχ - είναι ακριβώς η ίδια σημαία, απλώς της λείπει ένα τρίγωνο που είναι λίγο ξεχωριστό. Και είναι το σύμβολο ότι θέλουν να γίνει μια επαναφορά. Οι Αρμένιοι στη Συνθήκη της Λοζάνης, που είναι τόσο αρνητική για μας, δεν υπάρχουν καθόλου. Δεν υπάρχει καμιά αναφορά για τους Αρμένιους το 1923. Υπήρχαν στη Συνθήκη των Σεβρών, όπου υπήρχε και η Αρμενία και το περίφημο Κουρδιστάν στο οποίο αναφερόμαστε τώρα, αλλά μετά τη Συνθήκη των Σεβρών, που ήταν στην ουσία ένα διπλωματικό λογοπαίγνιο, ήρθε η Συνθήκη της Λοζάνης που εξαφάνισε το πρόβλημα. Κατά συνέπεια, το αρμενικό στοιχείο που ενσωματώθηκε μέσα, θα λέγαμε, στη Σοβιετική Ένωση αποκλείστηκε *de facto* με μια μεθόδευση, η οποία ήταν πολύ ύπουλη, ήταν η Συνθήκη του Καρς 1921. Το 1921 η Τουρκία κάνει μια συμφωνία με την Σοβιετική Ένωση, η οποία είναι μόνο διμερής. Κάθε μέρος υπογράφει τη συνθήκη απαγορεύοντας να εμπλακεί τρίτο μέρος. Κατά συνέπεια, η Αρμενία, για πολλά χρόνια, δεν λειτουργεί πια ως κράτος που αντιπροσωπεύει την Αρμενία, αλλά απλώς σαν υποκράτος που βρίσκεται στη Σοβιετική Ένωση. Έτσι οι Αρμένιοι πηγαίνουν στη διασπορά. Οι Πόντιοι, όταν ήρθαν στην Ελλάδα βρήκαν μια χώρα, άρα ενσωματώθηκαν. Οι Αρμένιοι, όπως δεν είχαν αυτό το πλαίσιο, βρίσκονταν σε ξένες χώρες και διατήρησαν, θα έλεγα, αυτήν την ιδέα και την ουσία της αρμενικότητας, η οποία τους είπε ότι πρέπει να το παλέψουν για να διεκδικήσουν την ύπαρξή τους. Και αυτήν την ύπαρξη μπορούσαν να την διεκδικήσουν μόνο και μόνο μέσω της αναγνώρισης της γενοκτονίας. Γι' αυτόν τον λόγο τώρα έχουμε 49 αναγνωρίσεις της γενοκτονίας των Αρμενίων, κι έχουμε μόλις 2 για τη γενοκτονία των Ποντίων, ενώ στην ουσία μιλάμε για την ίδια. Θέλω να πω ότι όλη η δουλειά δεν

έγινε από το κράτος. Αυτό είναι πολύ σημαντικό, γιατί μας δίνει ένα παράδειγμα. Δεν πρέπει να περιμένουμε από κανέναν κρατικό φορέα, έναν επίσημο φορέα κινήσεις σημαντικές και ουσιαστικές στον ανθρώπινο τομέα. Πρέπει να περιμένουμε από ανθρώπινες πρωτοβουλίες να γίνονται και μετά να μπούμε σε μια διαδικασία. Όπως ξέρετε, ο Ραφαήλ Λέμκιν, ένας θεωρητικός νομικός, Εβραίος – Πολωνός, όταν έγινε η Δίκη της Νυρεμβέργης επινόησε στην ουσία μια λέξη, τη λέξη γενοκτονία, genocide, και βασίστηκε πάνω στα γεγονότα της γενοκτονίας των Αρμενίων για να εξηγήσει στην ανθρωπότητα τι εννοεί με αυτό που λέει. Αυτή η λέξη φαίνεται να είναι οικεία για μας, εφόσον είναι φτιαγμένη τουλάχιστον στα ελληνικά από δύο ρίζες ελληνικές, πράγμα που δεν ισχύει βέβαια στα αγγλικά, που είναι ένα μίγμα από λατινικό και ελληνικό. Η ιδέα της γενοκτονίας είναι ότι ανήκει στη μεγάλη κατηγορία των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας. Σ' αυτήν την κατηγορία ανήκουν και τα Πογκρόμ τα οποία δεν είναι γενοκτονίες. Τι ήθελε να πει ο Ραφαήλ Λέμκιν; Αυτό που χαρακτηρίζει μια γενοκτονία δεν είναι η βαρβαρότητά της αλλά η συστηματικότητά της. Αυτήν τη συστηματικότητα τη βρίσκει πρώτα στη γενοκτονία των Αρμενίων, μετά στη γενοκτονία των Ποντίων μετά στη γενοκτονία των Εβραίων και η συστηματικότητα είναι του ίδιου τύπου. Γιατί δεν αντιληφθήκαμε ως ανθρωπότητα, το πρόβλημα των Αρμενίων; Είναι πολύ απλό. Οι Αρμένιοι είναι ο λαός των βουνών. Η Αρμενία θεωρείται ότι είναι η χώρα της πέτρας, είναι πολύ πέτρινη όντως. Το Καραμπάχ είναι εντελώς διαφορετικό, έχει ύψος και πολύ πράσινο γι' αυτό και εξηγεί την ονομασία του. Ενώ η Αρμενία είναι ξερή, θα έλεγα όπως η Ήπειρος (η Ήπειρος σημαίνει ξερή γη). Η ιδέα λοιπόν, είναι ότι όπως ήταν στο κέντρο, οι Τούρκοι καθάρισαν την Τουρκία εσωτερικά. Άρα, κανείς εξωτερικός δεν ήξερε τι γινόταν. Καθάρισαν και δεν υπήρχαν πια Αρμένιοι. Όταν έφτασαν στις άκρες, στις ακτές, έφτασαν και στον λαό της θάλασσας, τους Πόντιους και μετά καθάρισε όλο το πλαίσιο χωρίς πια να υπάρχει χριστιανική παρουσία. Αυτή είναι η βάση, τα θεμέλια της τωρινής Τουρκίας, μέσω του Κεμάλ και των Νεότουρκων. Κατά συνέπεια, εδώ σας εξηγώ γιατί υπάρχει μια δυσκολία να αναγνωριστούν ιστορικά γεγονότα που χαρακτηρίζουν τη γενοκτονία των Αρμενίων. Τα θεμέλια της τωρινής Τουρκίας είναι κόκαλα από Αρμένιους. Ξέρετε τι είναι να έχετε ένα ολόκληρο κράτος που τα θεμέλιά του να είναι κόκαλα από μια γενοκτονία; Πως θέλετε να αναγνωρίσει τη γενοκτονία; Γι' αυτό υπάρχει μια δυσκολία. Άρα όταν λέω ότι είναι ένα παράδειγμα, είναι παράδειγμα γιατί, όταν είσαι Αρμένιος ή μάλλον όταν γίνεσαι Αρμένιος - όπως όταν γίνεσαι άνθρωπος - πρέπει να γεννηθείς μετά τη γενοκτονία. Να ξέρεις ότι οι γονείς σου έχουν ένα παρελθόν, να ξέρεις ότι ανήκουν σε αυτούς που επέζησαν και παρόλα αυτά, παρόλο τη μεγάλη θλίψη, πρέπει να ζήσεις και να δημιουργήσεις. Να δημιουργήσεις τον κόσμο σου, να γίνεις ένας άνθρωπος μέσα σε μια κοινωνία. Οι Αρμένιοι είναι ένα μάθημα. Ένα μάθημα ανθρωπιάς. Μας δείχνουν τι είναι να γίνεσαι άνθρωπος, παρόλο που σκότωσαν όλη την οικογένειά σου. Ποιο κουράγιο πρέπει να βρεις για να θελήσεις να ζήσεις μετά από αυτό; Ή να το πω αλλιώς: γιατί να ζήσεις μετά από αυτό; Γιατί να αντέξεις αυτήν την πίεση; Κι όμως μας δείχνουν ότι παρόλα αυτά, παρόλο που προσπάθησε ένας ολόκληρος λαός να τους εξαφανίσει, οι Αρμένιοι είναι εδώ, είναι λίγοι. Ακόμα και όταν με ρωτάνε γιατί ασχολούμαι με τους Αρμένιους απαντώ ότι είμαι πάντοτε από την πλευρά του λίγου, του ελάχιστου. Διότι εκεί βρίσκεται το σπάνιο. Δεν βρίσκεται στην ποσότητα. Οι Αρμένιοι δεν έζησαν ποτέ με την ποσότητα. Και αυτό είναι που είναι το σημαντικό για μένα: παρόλο που ήταν πληθυσμιακά ένας μικρός λαός, πάλι προσπάθησαν να τον εξαφανίσουν. Εσείς δεν αναρωτιόσαστε το γιατί; Γιατί ένα ολόκληρο σύστημα κάνει μια μεγάλη συστηματική προσπάθεια για να εξαφανίσει ένα μικρό πληθυσμιακό λαό; Μα γιατί ενοχλεί. Και γιατί ενοχλεί ένας λαός ενώ δεν έχει πολλές μονάδες; Ενώ δεν

έχει μεγάλη γεννητικότητα; Ενώ δεν παρουσίαζε πληθυσμιακή πίεση; Γιατί έχει ιστορία. Γιατί είναι ένας λαός που θυμάται. Ένα λαός που έχει μια γλώσσα, που έχει μια παράδοση, που έχει μια γραφή. Αυτό που με εντυπωσιάζει με τους Αρμένιους είναι η αρμενική γραφή. Αν κοιτάξετε το αρμενικό αλφάβητο είναι πολύπλοκο. Σχεδόν μοιάζουν όλα. 39 γράμματα που σας φαίνονται περίπου όλα ίδια. Μικρές λεπτομέρειες κάνουν τη διαφοροποίηση. Στην ουσία, το αρμενικό αλφάβητο είναι πολύ πιο ωραίο, πιο μελετημένο γιατί είναι πιο πρόσφατο. Έχει μια πολυπλοκότητα της δομής όχι μόνο της γραφής. Θα δείτε ότι οι Αρμένιοι που ζουν στην Ελλάδα, μερικές φορές δεν ξέρουν να γράφουν αρμενικά και νομίζουν ότι δεν είναι και πολύ σημαντικό. Στην Αρμενία είναι πολύ σημαντικό. Άρα έχετε μια ινδοευρωπαϊκή γλώσσα, που ανήκει σε μια μεγάλη υποκατηγορία αλλά είναι σχεδόν μοναδική. Άρα αυτό εμένα μου θυμίζει την σπανιότητα. Έχετε έναν μεγάλο κάμπο με μαργαρίτες και έχετε μια παπαρούνα. Και μετά έρχεται ο δημοσιογράφος και ρωτάει: «Γιατί ασχολείσαι με τις παπαρούνες;» και απαντώ: «Μα, γιατί είναι μόνο μία». Οι μαργαρίτες θα είναι πάντοτε εδώ. Άμα εξαφανιστεί και αυτή η παπαρούνα τι θα μείνει; Άρα μ' αρέσει το χρώμα. Και οι Αρμένιοι έδωσαν πολύ χρώμα. Απλώς η κοινωνία το ονομάζει αίμα. Αλλά έδωσαν πολύ χρώμα για να έχει χρώματα η ανθρωπότητα. Αυτά τα χρώματα θέλω να δείξω μέσα σε αυτό το βιβλίο και να δείτε ότι ακόμα και το αόρατο, ακόμα και η σιωπή έχει νόημα. Μπορεί να έχει και βαθύτερο νόημα από τα λόγια. Ξέρετε, είναι πολύ δύσκολο να πληγωθείς για 1.5 εκατομμύριο ανθρώπους. Και μην νομίζετε. Δεν είναι επειδή είστε Έλληνες. Θέλω να σας πω ότι ακόμα και Αρμένιοι μερικές φορές δυσκολεύονται. Δηλαδή, τι σημαίνει να υποφέρετε για 1.5 εκατομμύριο. Είναι κάτι το αφαιρετικό. Να καταλάβετε ότι πρέπει να σκεφτείτε και αυτούς που δεν γεννήθηκαν. Τους Αρμένιους που δεν ακούσατε. Τον Αζναβούρ τον ακούσατε. Τον Χατσατουριαν τον ακούσατε. Αλλά πόσους Χατσατουριαν δεν ακούσατε; Ο τίτλος του βιβλίου είναι ένα οξύμωρο, αν δεν γνωρίζουμε την αρμενική κουλτούρα – παράδοση. Δηλαδή, όταν ένας Έλληνας διαβάζει «ο Σταυρός του Δράκου», μέσα στην ορθόδοξη θρησκεία και το Βυζάντιο ο δράκος έρχεται συχνά σε αντιπαράθεση με τους Αγίους. Το βλέπετε με τον Άγιο-Γεώργιο. Κανονικά θα έπρεπε να σκεφτείτε ότι είναι παράξενο. Γιατί ένας συγγραφέας χρησιμοποιεί αυτό το πράγμα; Και θα ήθελα να δώσω τουλάχιστον μια εξήγηση για αυτό. Οι Αρμένιοι έχουν τα λεγόμενα «χασκάρ». Αυτοί είναι σταυροί πέτρινοι, σκαλιστοί, πανέμορφοι. Αυτοί οι σταυροί προέρχονται από μια πιο παλιά παράδοση που είναι ο «Βισάπ», ο δράκος. Δηλαδή, πριν έρθει η θρησκεία που υπάρχει τώρα, η αποστολική, είχαν μια τάση οι Αρμένιοι να στήνουν πέτρες και αυτές οι πέτρες να είναι ο δράκος που προστατεύει. Σιγά-σιγά όταν έγινε ο λαός εκχριστιανίστηκε, μετατράπηκαν αυτές οι πέτρες σε σταυρούς, που προστατεύουν και πάλι. Άρα, θα έλεγα ότι είναι εννοιολογικά: η μνήμη της πέτρας. Ο δράκος και ο σταυρός συνδέονται με την πέτρα. Και η πέτρα είναι αυτό που χαρακτηρίζει την Αρμενία. Γι' αυτό ήθελα έναν τίτλο που δείχνει το διαχρονικό στοιχείο του αρμενικού λαού και δείχνει τι σημαίνει ανθρωπότητα μέσα σ' ένα πλαίσιο που κυριαρχεί η κοινωνία της αδιαφορίας. Γι' αυτό είναι δομημένο με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε να καταλαβαίνετε ότι ο δράκος στην ουσία είναι το παρελθόν του σταυρού. Αλλά, προσέξτε, μπορείτε να το διαβάστε και ανάποδα: ο σταυρός είναι το μέλλον του δράκου. Και εδώ χρησιμοποιώ και το χριστιανικό στοιχείο με την έννοια ότι αν κοιτάξετε την Παναγία και τον Χριστό στις Βυζαντινές εικόνες, θα δείτε ότι στη αρχή ο Χριστός κοιτάζει την Παναγία, μπορεί και να την αγγίζει κιόλας, όπως έχουμε τη Γλυκοφιλούσα. Όμως σιγά-σιγά δεν κοιτάζει πια. Σιγά-σιγά είναι η Παναγία που Τον κοιτάζει. Αυτή η διαφοροποίηση εξηγείται από τη γνώση της Παναγίας ότι το παιδί που γέννησε, το γέννησε για να σταυρωθεί. Και χωρίς σταύρωση δεν υπάρχει

Χριστός στην ουσία. Και αυτό το νοητικό σχήμα το ξαναβρίσκω στον αρμενικό λαό. Δηλαδή, η ιδέα που εκφράζει ο ποιητικός λόγος είναι σαν να είναι ένας λαός που έπρεπε σε κάποια φάση να μας μάθει όλους μας ένα έγκλημα κατά της ανθρωπότητας. Ποιος λαός θα το έκανε αυτό; Μπορεί να μην ξέρετε τι να απαντήσετε αλλά αυτό που θέλω να σας πω είναι ότι οι Αρμένιοι το έκαναν.